

A politikai tudomány határai.

Írta: RÉZ MIHÁLY dr.

I.

A természettudományok rohamos fejlődésével ellentétben a politika tudománya semmi pozitív eredményt nem mutathat föl s »az államtudományokban oda térünk vissza, ahonnan kiindultunk, a kételyhez, mely anyagi kísérlet és tapasztalás után csak még kínosabbá vált«. Ezen meggyőződésből indul ki EÖTVÖS JÓZSEF báró, midőn a XIX. század uralkodó eszméinek s az államra való befolyásuknak megvizsgálásához kezd. A politika tudományának eredménytelenségét a tapasztalati, módszer elhanyagolásából magyarázza s azt hiszi, hogy az inductív módszer alkalmazása ugyanolyan korszakalkotó lesz e tudomány történetében, mint BACON fellépése a természettudományokéban."

Kétségtelen, hogy HOBBS és ROUSSEAU — s előttük és utánok még sokan — a deductív módszert subjectív érzelmeik indokolására használták fel, nem azt kutatva, ami a tényekből, hanem azt, ami óhajtaikból következik s keresvén azt, aminek lenni kellene, anélkül, hogy vizsgálnák azt, ami van. Kétségtelen, hogy az államot csak úgy ismerhetjük meg, ha az államot a maga realitásában vizsgáljuk, úgy aminőnek azt a tapasztalat mutatja. Megbízhatóbb e módszer, de túlmerész reményekre ez sem jogosít. A deductív módszer kizárólagos alkalmazásának hívei tévedtek, mert az objectív — eszméinktől, érzelmeinktől független — tényezőket nem vették figyelembe. Az inductív módszer exact eredményeiben reménykedők a subjectív tényezők természetét ismerik félre, kiszámíthatónak hívén, ami nem az; és mellőzik magának

a kutatónak subjectivitását, mely rendszerére szükségkép rányomja bélyegét.

Téves azt hinnünk, hogy e módszer már minden kérdést megold. Azt mondják: vizsgáljuk a tényeket, a tények beszéljenek. A tapasztalás azonban nem állít, csak tagad. Tanúskodása csupán negatív. Megczáfolja a téves hypothesis, de a helyeset nem mutatja meg. Mi állítjuk fel a hypothesis s annak helyességét a tapasztalás csak a czáfolat elmaradása által bizonyíthatja. A hypothesis felállítása tehát a subjecti vitásnak tág teret hagy, melyet csak a tapasztalat kétségtelen tagadása korlátoz. De a tapasztalás nem mindig mondja ki e nemet s a lehetőségek közül szabadon választ a subjectivitás.

HUME még az okság törvényét is subjectivnek vélte. De ha az ok és okozat közötti összefüggés szükségképeniségében nem is kételkedhetünk, az, hogy két jelenségből melyik az ok és melyik az okozat, nem mindig kétségtelen. A politikában nem segíthet ennek megtalálásában az, hogy az ok mindig szükségkép megelőzi az okozatot, mert hiszen itt nem lesz minden jelenség keletkezése pillanatában nyilvánvaló. Ez a lappangó erők, imponderabilis erők természetéből következik. Hiszen éppen abban áll legtöbbször a politikus legfőbb hibája, hogy nem látják azon jogokat, melyeknek a válság vagy forradalom szükségképeni okozata. Hozzájárul e nehézségekhez a politikai okok sokfélesége és végtelenül bonyolult természete. Nem állunk itt két egyszerű jelenséggel szemben, melyek egyike ok, másika okozat; hanem a jelenségek egy «gesz sora áll előttünk; minden subjecti vitásnak tág terét nyitván.

A tapasztalati módszert az államtudományokban már megkísértették s ha a politikai tudomány valóban máig sem birna positiv eredményeket felmutatni, e tény nemcsak a deductiv módszer ellen bizonyítana. Már ARISTOTELES a tapasztalati módszert alkalmazta, MACCHIAVELLI és MONTESQUIEU minden tanácsa tapasztalati alapból indul ki; TOCQUEVILLE lángelméjű munkái is a történelem és az élet tapasztalataiból mentenek s a Franciaország és Amerika által nyújtott tanulságoknak vizsgálatára szorítkoznak. Munkájuk éppen az inductiv módszernek alkalmazásában állott.

Nem mondhatjuk tehát, hogy a politikai tudománynak nincsenek eredményei és azt sem mondhatjuk, hogy az inductiv módszer alkalmazása itt nem lett megkísértve. De ez a kísérlet a tapasztalati módszerhez fűzött vérmes reményeket nem igazolta. Igaz, hogy vannak eredmények; igaz, hogy ezekhez a politikai tudomány a tapasztalati módszerrel jutott: de épen ezen igazságok, melyekhez a tapasztalás útján jutottunk, mutatják legjobban, hogy mily Optimismus volna e módszertől azt várni, hogy a politikai tudományokban oly eredménydús forradalmat okozzon, mint a természettudományokban BACON módszere.

A tapasztalat a deductiv és inductiv módszer ellen egyaránt bizonyít s az optimismust nem igazolja. Mert hiszen amíg azt lehetett hinni, hogy a deductio útján egy általános érvényű, minden időben és mindenütt igaznak bizonyulandó politikai rendszer alkotható, természetes volt az Optimismus s természetes az önérzet, mely a francia forradalom idején eltöltötte azokat, kik a mindent felölelő igazság birtokában: vélték magukat. Természetes az Optimismus akkor is, ha az inductiv módszertől vár mindent s a tévedések okát csak abban keresi, hogy e módszer eddig nem nyert alkalmazást.

De midőn a tapasztalás azt mutatja, hogy ezen módszer megkísértése nem sok eredményhez juttatott: elenyészik minden ok, mely az inductiv módszertől teljes megoldást remél. És midőn az elért csekély eredmény ép annak az elvnek a felismerésében áll, hogy egyetemes politikai igazságot nem ismerünk: akkor elenyészik minden ok, mely az inductiv módszertől a politikai kérdések teljes megoldását várja.

Azt lehetne talán az inductiv módszerre mondani, hogy a múltak csekély eredményéből nem lehet a jövőre nézve is ugyanezt következtetni, mert lehetséges, hogy a későbbi kutatások szerencsésebbek lesznek. De ha a múltból nem következtethetünk a jövőre; ha a tapasztalás még nem bizonyíték: ugyan minő joggal vallhatjuk magunkat az inductiv módszer híveinek? És minként bízunk magunkat a tapasztalás híveire a politikai történelem kérdéseiben, midőn e módszer helyességének bizonyításához az volt legelső lépésük, hogy a politikai irodalom történetében azt megtagadták? Miként bízunk azon tapasztalati módszer nagy eredményeiben, melyekhez

túlságos reményeket fűzni ép a tapasztalás tiltja? Gyökeres változást nem várhatunk tőle, mert annak előidézésére eddig sem volt képes. És ha a politikai tudomány csakugyan meddő maradt, ebben az inductiv módszer is ép oly hibás, mint a deductiv; ha ellenben az inductiv módszer valóban olyan termékeny: ezen nagy eredményeknek már eddig is kellene mutatkozniuk. A múlt nem oly terméketlen tehát, de a jövő sem oly reményteljes, mert az eredmény csekélyisége nem az inductiv módszer alkalmazásának elmulasztásából eredt. Sőt éppen annak alkalmazása mutatta meg, hogy tőle is csak igen csekély eredmény várható. És mégis az inductiv módszerhez fűzött remények ellen nem az eredmények csekély volta a legfőbb bizonyíték, hanem a legerősebb érvet adják a **z e r e d m é n y e k** maguk. Nem az tesz kételkedővé, hogy e módszer sem bírt feleletet adni az államélet legfőbb kérdéseire, hanem azon felelet, melyet az állam alaptermészetéről felmerült némely más kérdésekre adott. Azon kétségek, melyeket — némely tekintetben — kutatásának **e r e d m é n y t e l e n s é g e** okozott, elenyészőek azon kétségekhez képest, melyeket — más kérdésekben elért — "**e r e d m é n y e i**" keltek. És így az inductiv módszer nemcsak azt bizonyította be, hogy az államtudományokban a deductiv módszertől nem lehet semmit várni, hanem egyúttal azt is, hogy az inductio sem nyújthat exact igazságokat. Azt az optimismust, mely az inductiv módszer bevezetésétől várja az államtudományokban az. újjászületést, maga az inductiv módszer czáfolja meg, midőn a tapasztalat által mutatja, hogy mily kevés pozitív igazságot bírt föllelni a múltban; a mire pedig rájött, az ismét csak azt mutatja, hogy mily kevés igazságot lesz egyáltalában lehetséges a jövőben föllelnie. Van eredménye a multak kutatásainak: a jövőbe vetett túlmerész reményekből való kiábrándulás.

Hiszen ha csupán csak az anyagi és szellemi erőkre fordítjuk is figyelmünket, látnunk kell, hogy a tapasztalás ezeknek viszonyára nézve oly kevéssé nyújt exact igazságokat, hog³ még pl. EÖTVÖS — a tapasztalásra hivatkozva — az eszmékből vezet le a politikai eseményeket; MARX és hívei ugyanazon tapasztalásra hivatkozva — az anyagi tényezőkben látják azoknak okát. Valóban merész hypothesis az,

ha valamely tudományban attól várunk a jövőre exact eredményeket, ha inductiv módszert alkalmazunk; midőn ép ezen tudományban ép ezen módszer két homlokegyenest ellenkező elmélet szülője lett, melyek egyike ép azt mondja oknak, ami a másik szerint — napnál világosabban — okozat.

Ha azonban egyetemes politikai igazságot nem ismerünk: ha az inductiv módszer alkalmazói nem azt mondják, hogy nem találták meg az egyetemes igazságokat, hanem ép ellenkezőleg azt mondják, hogy egyetemes igazságok a politikában nem is létezhetnek: akkor a politikai tudomány jövőjéről eredményei iránt túlmerész reményekkel aligha lehetünk.

Úgy látszik, hogy a nehézségek nem a módszer hibás voltából, hanem a tárgy természetéből következnek. Ha csak azt kellene tapasztalnunk, hogy bizonyos intézmény hatása hely és idő szerint változó s néha ép ellenkezője annak, amit máskor és máshol eredményezett: akkor is alig remélhetnők, hogyha viszonyok mindazon változásait — a váltakozások összes eshetőségeit — kiismerhessük s az elérhető hatást kiszámíthassuk. De nemcsak az intézmények hatása változó hely és idő szerint, hanem maga az intézmény, annak lényege is. Nemcsak az okozat, hanem az ok maga is. Az Egyesült-Államok nem a francia forradalom köztársasága s ez nem a svájci republica. Még ha szórólszóra ugyanazon alkotmányuk lenne, akkor is különbözöknek kellene lenniök, mert maguk ezen államok (gazdasági, kulturális, társadalmi szerkezetük) egészen különbözök. Ebben rejlik a politikai tudomány eredményességének főakadálya.

Kutatnia kellene bizonyos okok szükségképeni okozatait. Ámde ezen okok oly természetűek, hogy egyazon fogalom neve alatt a legkülönbözőbb és egymással legellentétebb tények rejlenek. Ha a fogalom egységéből indulunk ki: meghamisítottuk a tényeket — hasonlóknak tekintvén azt, ami különböző — s következtetéseinkben nincs realitás; ha pedig közös fogalom alatt rejlő egyes tényeket vizsgálunk — nem a köztársasági kormányformát vizsgálva pl., hanem csak azt, amely Franciaországban áll fenn — speciális esetet vizsgáltunk csupán a következtetéseinkben nincs egyetemesség.

Nemcsak az intézmények vizsgálata mutat egyazon fogalom neve alatt ellenkező természetű tényleges alakulásokat, hanem a politikai élet más elemeinél is ezt tapasztaljuk. Az arisztokrácia és a nép fogalma pl. igen különböző természetű tényezőkre nyer alkalmazást. Midőn a népnek adandó jogokról van szó, igen fontos kérdés, hogy minő természetű tényező ez a nép. És azt látjuk, hogy egy helyen radikális, másutt conservatív: egy helyen a vallási fanatizmus, másutt a materializmus híve; egy helyen faji törekvései államfentartók, másutt államellenesek. És így tovább. Azt mondják: hisz ez csak azt jelenti, amit már megállapítottunk, hogy t. i. a viszonyok hely és idő szerint különbözők. Nem azt jelenti. Ennek a ténynek – hogy a nép természete különböző – oka két-ségkívül a viszonyokban rejlik, de hogy a nép tényleg ilyen, ez már a viszonyok okozata s már az állam lényegére is kihat. Már nemcsak passiv anyag, melynek természetével az államnak számolnia kell; hanem számottevő a alkotó része magának az activ államnak, melynek a viszonyok között működnie kell.

Az arisztokrácia vizsgálatánál e tény még nyilvánvalóbb. A birtok megosztása, a történelmi hagyományok, a társadalom kialakulása, – íme ezek azon viszonyok melyek okai egy arisztokrácia erejének vagy gyöngeségének; de ezen erő vagy gyöngeség már e viszonyok okozata s az egyes intézményeknek nemcsak hatására, de – itt a lényeg – természetére is kihat.

Valamely ország viszonyai annak politikai intézményeihez nemcsak egyszerű okozati viszonyban állanak, hanem egymásra folytonos kölcsönhatással vannak. Olyképen, hogy a politikai intézmény nem valami fix, mindenütt egyforma eszköz, melynek csak alkalmazhatása különböző; hanem Maguknak ezen intézményeknek a nyaga – minden alkotó eleme – ép e viszonyokban már adva van s így ezen viszonyokkal azonos természetű.

Ennélfogva nemcsak a viszonyok különbözők egymástól hely és idő szerint, hanem az intézmények is, mert hiszen valamely intézmény nem más, mint az erőviszonyok politikai szervezete.

Az inductív módszer ekkép ahhoz a következtetéshez vezet, hogy a politikai intézmények hatásáról nem állapítha-

tunk meg egyetemes igazságokat s nemcsak az intézmények hatására, hanem az intézmények természetére vonatkozó minden igazság is szükségkép csak viszonylagos.

Akár a felsőházról, vagy az alsóházról, akár az önkormányzati testületekről vagy az esküdszékről beszéljünk, mindig azt kell látnunk, hogy ezek egymástól hely és idő szerint lényegileg különbözök s azon kétségtelen közös vonások, melyek bennük – a szervezet jogi részének közössége folytán – feltalálhatók, elenyésző jelentőségűek.

Az a kérdés, hogy mi ből vannak?

Különbözőségük az alkotó elemek különbözőségéből következik. Fokozza e különbséget az alkotó elemeknek egy más sajátága is. A politikai tényezők egy része t. i. lappangó lehet. Bizonyos erők, bizonyos törekvések egy ideig nem éreztetik hatásukat s egyszerre hatni kezdenek. A faji önérték – számos ok hatása alatt – hirtelen fellobbanhat ott, ahol senki sem várta; föltámadhat a vallási fanatizmus örökre kialudtnak hitt tüze; a gazdasági, társadalmi, kulturális és érzelmi tényezők egy egész sora lappangó lehet egy ideig, hogy egyszerre teljes erővel kívánjon érvényesülni.

Az államférfiúi éleslátás gyakran ép e lappangó erők felismerésében áll. Bismarck felismerte a porosz nép lappangó dynastikus érzését, tudta, hogy azzal keresztülviheti nemzeti politikáját minden doctrinair liberálizmussal szemben is; de a klerikális és sociális mozgalmak új lappangó erőket mozdítottak meg az idők folyamán s belpolitikáját megnehezítették.

A lappangó tényezők szükségképeni eredménye – ha egyszer hatni kezdenek – igen sokszor nagyon is nyilvánvaló s a gyakorlati kérdés itt nem is az, vajon ezen okoknak mi lesz az okozata, hanem legfőképp az, vajon fognak-e hatni; t. i. működésbe lépni, s ha igen, milyen erővel? De azt, hogy mennyi ereje van ezen tényezőknek s hogy melyik tényező mikor és meddig lappangó, csak a gyakorlati államférfi mondhatja meg, aki benne él e mozgalomban s nem csak politikai, de minden irányú tapasztalatait felhasználja – a gazdasági, társadalmi, egyházi, irodalmi mozgalmak ismeretét – s bizonyos tényezők természetére nézve felvilágosítást saját rokonérző lelkében talál.

Mert a politikai élet mozgató erői között – és itt értünk egy újabb nehézséghez – nagyfontosságú tényezők az imponderabiliák, melyeknek intensivitását kiszámítani nem lehet. Ezeknek fejlődése bár bizonyos külső pl. gazdasági körülményektől feltételezett ugyan, de egyszer létrejövén oly önálló erővel bír, mely mindenre kihat s mely teret nyújtva a lángésznek már ezáltal is minden számítás lehetőségével daczol.

Az emberi lélek kiszámíthatatlan a maga nyilvánulásaiban és kiszámíthatatlan annak ereje is, Negative befolyának arra az tárgyi tényezők, de a gazdasági rend s a kulturális és politikai helyzet csak a lehetőséget adják meg s a kiváló egyént meg nem teremthetik. Azt mondják, hogy a francia forradalom nélkül nem lett volna NAPOLEON szereplésének tere. Merész hypothesis. De annyi bizonyos, hogy ez a lehetőség még maga meg nem teremthette azt a csodálatos geniust, mely Franciaországot újjáteremtette s egész adminisztrációjának végleges szervezetet adott. A lángészű államférfi megjelenése kiszámíthatatlan, miként eredményei. Ép úgy a nagy hatású izgatóké is, kik hízelegnek a tömeg szenvedélyeinek. És ezek a szenvedélyek a maguk forrongásában ép oly kiszámíthatatlanok s ép úgy szétfeszítik a doctrinák kereteit. Erejük, irányuk, tartamuk meg nem határozható. Megváltoztaják az erőviszonyokat s a számoknak ellentmondanak. Száz ember nem egyenlő száz emberrel a politika küzdelmeiben s doctrinair óhajtás de nem való tény, ha azt mondják, hogy értelmi erejük aránya e különbség oka. Franciaország felnőtt férfiainak huszadrészét tették a jakobinusok, de fanatikus buzgalmuk az ország diktatúráját kezükbe adta. Ami fölforgatta a számok arányát, az az akarat ereje volt, melynek forrása az imponderabilis érzelmekből fakadt.

Ezen imponderabilis tényezők kiszámíthatlanok, valamíg az emberi lélek kiszámíthatatlan marad és céltalan kísérlet az, midőn annak materiális egyoldalú magyarázatára törek-szenek.

Ilyen a történelmi materialismus is. Tanainak keletkezése is elméletének cáfolata.

Az a hegeli rendszer, mely MARX gondolkodási módjára annyira hatott, csak a német bölcsészet bizonyos fejlődési

fokán jöhetett létre s e fejlődés minden előbbi foka egyrészt ezen tudomány fejlődésének belső törvényszerűsége, másrészt az egyes alkotó lángelmék megjelenésének véletlene által feltételeztetett.

Ezen felfogásból kiindulva – megtartva a tényleges fejlődés észszerűségének elméletét – alkotta meg ENGELS-sel együtt az angol gazdasági viszonyok vizsgálata alapján materialista rendszerét. Bölcsészeti felfogása ideológiai előzmények nélkül lehetetlen lett volna s gazdasági felfogása nem saját nemzete gazdasági rendjének »felülépítménye« volt. A nemzetköziség fontossága elméletében e részben nem mutatkozik. Hívei pedig oly országokban is hirdetik tanait, hol egy német bölcsészeién s angol viszonyokon alapuló elméleti felülépítménynek semmi gazdasági és cultural alapfeltétele nincs. Érthetetlen a »zurück auf Kant«-féle mozgalom ott, ahol a hívek KANT-ig még nem jutottak el.

Az ilyen mozgalom alapja a pessimismus, mely MARX-nál schoppenhaueri befolyás, züllött közállapotú országokban pedig szükségképpen hangulat. Alapindokuk érzelmi mozzanat, a gazdasági fejlődés tényleges fokának meg nem felelő ideológia.

Ezen irány a politikát is a nemzetgazdaság szempontjából ítéli meg.

A nemzetgazdaságtan az embert csupán mint önző lényt tekint. Ezen egyetlen emberi tulajdonságból deducál s a viszonyoknak erre való hatását kutatja. A politikai élet azonban az emberi Önzésnek ép úgy tere, miként az önzetlenségnek s az eszményi tényezők ereje nem tagadható. Az idealizmus maga is számtalan különböző irányokban nyilatkozik (nemzeti, vallási irány; osztály- vagy pártpolitikai meggyőződés) s annak intensivitása is különböző. De váltakoznak az. Idealismus és realismus időszakai is s még ezen időszakokon belül is magában az egyén lelkében is folytonosan váltakozik azon arány, melyben ezek egyike vagy másika nagyobb mértékben uralkodik. Ezen irányok nem választhatók el az egyén lelkében teljes merevségben; összefonódnak ott majd mindig azoknak együttes indokai s csak az arányról, az egyik vagy másik túlnyomóságáról szólhatunk, mely maga is egyre változik. Semmi törvényszerűséget az imponderabiliákban nem

ismerünk. A történelmi materializmus kísérletei ez irányban ki nem elégitők.

Az imponderabilis tényező e felfogás szerint nem ok, hanem okozat. Azon abszolút szükségképeniség azonban, melylyel – a történelmi materializmus szerint – az ideolog tényezőket kizárólag a fennálló gazdasági rend határozza meg, össze nem egyeztethető azon – a természettudomány által ép oly absolute szükségképeninek állított – determinizmussal, mely szerint azok kizárólag az ember physikai szervezetének termékei. Vagy az átöröklött physikai tényezők lélektani hatása abszolút és egyedüli: vagy a fennálló gazdasági rend hatása. Egyik a másikkal abszolút hatását kizárja. A természettudomány materializmusa a gazdasági materializmussal itt ellentétben áll.

Érzelmi világunk, minden velünk született lelki tulajdonságunk bármily szigorúan determinálva legyen azoknak természete – ki van téve külső esetleges hatásoknak is, s az, hogy kik közé kerülünk, mi történik velünk s lényünknek mely része talál congenialis érintkezést: kihat ezen adott tényezők intensivitásának fejlődésére. Megerősíti az egyik érzést, vagy meggyöngíti a másikat; fokozza vagy elernyeszti az energiát s így habár új elemeket nem teremthet, megváltoztatja a hajlamok erejét, arányukat s az általuk létrejött összhangot. A determinált tényezők az esélyek által eképen befolyásoltatnak s míg a vallásos determinizmus ezekre is kiterjeszti a szükségképeniséget, a természettudomány a véletlen szerepét e tekintetben nem tagadhatja. Mert véletlen az, hogy megtaláljuk-e azt az egyént, vagy azt a körülményt, mely lelkünkre legmélyebben hat s mely szenvedélyeinket, energiánkat fokozza vagy elernyeszti. És véletlen az is, hogy mikor és melyikre találunk ilyen kívülről ható tényezőt.

A physikai determinatiót tehát a körülmények módosítják; nem csupán a gazdasági viszonyok, hanem az egyén személyes viszonyai is; az esélyek, melyek élete folyamán érik s melyek érzelmeire s azok által eszméire is kihatva megszabják teológiájának természetét.

Mind az ideolog tényezőkre kihat és a ki nem számíthatatlan nagy szerepe az imponderabiliákat kiszámít-

hatatlanná teszi. De a régi ideolog tényezők is hatnak s ha már azok sem tisztán a régi gazdasági rend termékei, kétségtelen, hogy az új ideológia általuk a fennálló gazdasági rendtől függetlenül s esetleg ép az ellen is irányítatik. Hozzájárul a kiváló egyén, kinek megjelenése nemcsak akkor fontos, ha szereplése politikai, hanem akkor is, ha feltaláló vagy felfedező s akkor is, ha az ideolog rendszerekben okoz felforgatást.

Úgy a találmányoknál és felfedezéseknél, mint a tudományos vagy irodalmi életben, vannak bizonyos – nemcsak gazdasági, hanem főként ideolog természetű – feltételek, melyeknek beállta előtt a kiváló egyén sem képes bizonyos eredményeket elérni. Amerika felfedezése bizonyos találmányok nélkül nem lett volna lehetséges, s a találmányok ismét a természettudományok bizonyos fejlődési fokát föltételezik. E tudományokban végre szintén van bizonyos szükségképeni fejlődési sorrend, melynek folytán valamely természettudományi törvény már bizonyos törvények egész sorának ismeretét feltételezi.

Az imponderabilis tényezőkre tehát kétségtelenül szükségképen hatnak a gazdasági tényezők; de ép oly szükségképen hatnak azokra a természeti törvények sa tudományos és irodalmi fejlődés autonóm törvényei is. A törvényszerűségek e különfélesége lehetlenné teszi egyetlen tényező törvényszerűségeinek kizárólagos determinismusát. És bármennyire ismeretes lenne e törvényszerűségek mindenike: azoknak egymásra hatásának törvénye meg nem állapítható.

Nem is állapítható meg itt törvényszerűség, mert a kiváló egyén megjelenésének véletlene a tudományos, irodalmi és gazdasági élet mozgalmainak mindig kiszámíthatlan mozgató tényezője marad. Hogy a kiváló egyén csak akkor alkothat pl. a tudomány terén, ha megvannak az előfeltételek: mutatja, hogy a gazdasági tényezőkön kívül más tényező (a tudomány fejlődési sorrendje) is determinál. Hogy ezen előfeltételek daczára mindaddig pang a fejlődés, míg a kiváló egyén megjelenik: mutatja, hogy nemcsak a gazdasági, hanem a tudományos élet törvényszerűsége sem zárhatja ki az imponderabilis tényezőknél a véletlen nagy szerepét.

A történelmi materializmus az imponderabiliák irányítógókaú a gazdasági rendet, ennek irányítógókaú pedig a technika fejlettség fokát mondja. De a technika fejlődése is a természettudomány fejlődési foka által feltételezett s a véletlen általán és a lángész megjelenésének véletlene különösen a technikai fejlődésnek nyilvánvaló mozgóató rugói. Midő a történelmi materializmus az imponderabilis tényezők által okozott nehézséget úgy küszöböli ki, hogy azokat csupán a gazdasági rend szükségképeni folyamányainak nyilvánítja, akkor amennyi reményt nyújt a politika törvényt-szerűségének megállapíthatása szempontjából, ép annyit ront le a nyert elméleti eredmények gyakorlati értékesítését tekintetében.

Mert hiszen minél szükségseőbb a gazdasági – és ebből keletkező politikai és irodalmi – fejlődés természete: ideolog tényezők által annál megváltozhatlanabb s e fejlődés maga annál nagyobb mértékben lesz a gazdasági élet belső okainak következménye.

Ha pedig elismerjük az imponderabilis erőket mint ható okokat akkor, midő elméletünk ezek segítségével meg akarjuk valósítani: el kell ismernünk akkor is, midő elméletünk megalkotásához fogunk. Csakhogy ennek elismerése után absolut értékű elmélet már meg nem alkotható. Maga e subjectiv elem lehetlenné teszi.

Az egyes politikai tényezők nemcsak hogy változókérvényesülésük fokában s activ vagy lappangó voltak tudományosan előre meg nem mondható; de ezen változó intenzitású tényezők egy része már természeténél fogva is imponderabilis.

Végre – és itt a legfőbb nehézség – mindezen politikai tényezők a fejlődés folyamán állandóan és folyton változóké.

De változik egy állam külső ki nem számítható körülmények által is. Egy háború nemcsak érzelmeit alakíthatja gyökeresen át, de pénzügyi következményeivel a gazdasági és társadalmi erőkre is kihat s az állam szervezetének is más irányt adhat.

A külföld békés hatása is kiszámíthatatlan s a fejlődés-egész menetét megváltoztathatja. A francia forradalom óriási hatása erre nyilvánvaló példát mutat.

De külbehatás nélkül is a politikai tényezők változása folytonos. Változik természetük s *változásának* természete a jövőben ki nem számítható.

Itt a nehézségek egész láncolata. Mert hiszen ha már a jelen helyzetet is bonyolulttá teszi a lappangó és az imponderabilis erők természete; mennyire fokozódik még e nehézség a jövőben, midőn nemcsak mindezen erők lesznek változásnak álvette, hanem még azok is, melyeket a jelenben még kiismerhetőnek vélhattünk. A változás állandó és folytonos. De nem egyenletes. Némely tényező évszázadokig fennállhat; a másik évtizedek vagy évek tartamáig él. Nemcsak azon erők léphetnek actióba, melyeket ma lappangóknak ismerünk: nemcsak az impoderabiliák kiszámíthatatlan ereje kezdheti el hatását éreztetni; új tényezők támadhatnak s elpusztulhatnak a régiek. És a régiek élettartama ép oly kiszámíthatatlan – közbejövén még mindig a véletlen szerepe is – mint amennyire előre látható, hogy micsoda erők lesznek a jövő tényezői s milyen lesz természetük.

A változás e folytonossága azonban az államot nemcsak mint egyedet, hanem mint typust is átalakítja. Nemcsak Athén és Spárta állama szűnt meg létezni, megszűnt már az államnak ez a typusa is. Es a modern állam természetének kutatásánál mit érnek Aristoteles azon tanításai, melyeket egy a rabszolgaság rendszerére alapított város-állam életéből merített? És mit érnek ma már azok a finom megfigyelések, melyeket MACCHIAVELLI tett, oly államokat vizsgálva, melyek a középkori Itália sajátos körülményei között – sa személyes tulajdonságoknak oly fontosságot adva – az államnak egy ma már nem létező típusából merítették minden igazságukat? Az egykori Athén és Flórencznek nemcsak viszonyai voltak mások mint a maiak; hanem maga az állam typusa is megváltozott. Mert hiszen nemcsak az egyes intézmény – mint láttuk – hanem maga az állam – s annak typusa is – a viszonyokkal azonos természetű s így helyenként s koronként változó. És hogyan tudhassuk megállapítani a jövő államainak típusait, és mit fognak érni a jövő államaiban azok az igazságok, melyek az állam jelen típusaiból állapítottak meg?

A tárgy természetében rejlenek mind e nehézségek s egyetemes igazságok megállapítását e téren lehetetlennek mutatják.

Különbözők az egyes nemzetek koronkénti viszonyai, különböző ennek folytán az ezek által alkotott intézmények természete is. Különbözők minden egyes esetben még a meglevő tényezők actioba lépésének esélyei is, mert az erők egy része lappangó marad. Különböző minden egyes esetben még az activ erők természete is, mert azok egy része imponderabilis.

De még ha ezen imponderabilis erők kiszámíthatók lennének is – ami lélektani feladat, a lélektan pedig nem exact tudomány –; ha ki is számíthatnék, hogy melyik lappangó erő mikor lép activitásba – ami az imponderabiliák teljes ismeretét épp úgy feltételezné, mint az összes anyagi tényezők természetének ismeretét – s ami az esélyek kiszámíthatatlansága folytán lehetetlen; ha meg is tudnók állapítani a kölcsönös okozati összefüggések azon sorozatát, mely az intézmények és a viszonyok között mutatkozik – ami ha egyes esetben ki is lenne mutatható, igazsága csak viszonylagos -: még akkor is csak az állam bizonyos típusára érvényes igazságokat találtunk, melyek – a változás szükségképeni folytonossága következtében – egyetemes értékkel nem bírhatnak s miként a múltra nem találók, a jövőre sem lehetnek irányadók.

Ezek azok az okok, melyek – a tapasztalat útján – EÖTVÖS bárónak a politikai tudomány által felfedezendő egyetemes igazságokhoz fűzött reményei ellen bizonyítanak. És egyúttal megczáfolják azt a reményét is, hogy korunk fenyegető válságai is megoldhatók azáltal, ha (nem ugyan egyetemes igazságokkal, de legalább korunk főbb kérdéseire vonatkozó némely specialis igazságok segélyével) kimutatjuk, hogy mik korunk tévedései, mely igazságokat értett félre s mely intézmények azok, amelyeknek létesítése által minden nehézség meg lesz oldható.

A tapasztalat tanúságai még e szerényebb igényű reményeknek is ellenmondanak. Mert hiszen ha igaz az, hogy valamely politikai intézmény nem a viszonyoktól független, azokba kívülről beállított mechanikus eszköz, mely bárhol elkészíthető, vagy legalább bárhova szállítható; hanem ezen viszonyokkal azonos természetű, azoknak szerves terméke, melynek csak annyi ereje van, amennyit a viszo-

nyok adnak, s mely némely korban s némely helyen nemcsak nem alkalmazható, hanem létre se hozható: akkor be kell látnunk, hogy egy korszak küzdelmei nem oldhatók meg egyszerűen azért, ha a tudomány megállapítja, hogy mely intézmények létesítése látszik szükségesnek. Hasztalan állapítja meg ezt a tudomány, ha ezen intézmény az adott viszonyok között létre nem hozható, mert alkotó elemei hiányzanak.

Midőn a francia forradalom kitört, akadtak tekintélyes politikusok, kik a kétkamara-rendszert óhajtották megvalósítani. Ezen intézmény valóban óhajtandónak látszhatott. A viszonylagosság elvének híve is azt mondhatta, hogy ha e rendszer némely túlconservatív, feudális államban nem is lenne helyes, a radicalis demagógiával szemben ezen esetben feltétlenül szükséges óvszer. Azokat tehát, kik e rendszer hívei voltak, nem lehetett vádolni – mint a deductiv gondolkodókat, hogy a viszonyok különbözőségével nem számoltak; hiszen álláspontjuk ereje épp azoknak tekintetbevétele volt. Es a kétkamara-rendszer keresztülvitele mégis lehetetlenség volt. Nemcsak mert nem akarta, de nem is bírta volna azt a forradalmi Franciaország létrehozni. Abban a francia nemességben, mely nem mérsékelni akarta a mozgalmat, hanem megsemmisíteni; amely előjogaihoz való makacs ragaszkodásában saját hazája ellen fegyverkezett: hiányzott minden kellék arra, hogy oly főrendiházat alakítson, mely egy ilyen időszak nehéz feladatainak megfelelhessen. Azért volt Mirabeau a királyi udvar megmentésére irányzott terveiben mindig oly merev az aristocratia érvényesülésévé szemben, mert tudta, hogy annak actióba léptetése nem mérséklő, hanem lázító hatású lenne.

Hiába állapítja meg tehát akár a gyakorlati államférfi, akár a tudomány, hogy egy adott esetben mely intézmény szükséges, ha annak megvalósítása – alkotó részek hiányában – nem lehetséges. A nehézség épp a szükséges lehetetlenségében mutatkozik.

De nemcsak nem bírja valamely nemzet minden esetben a szükségesnek nyilvánított intézményt megvalósítani; hanem igen sok esetben nem is akarja. És valóban a gyakorlati politikusnak néha több nehézsége van a nyilvánvalóan hibás irányok leküzdése, mint a helyesnek megtalálása tekintetében. Mert

hiszen például Franciaország legújabb történetében azon óriási fontosságú alkotmányos, socialis és egyházpolitikai feladatok, melyeknek megoldása egy-egy probléma, mind azon veszélyben forogtak, hogy a revanche felidézése által háttérbe szorulnak s a nemzet alkotásokra képes ereje egy nyilvánvalóan vészthozó küzdelemre fordítatik. Ily esetekben a politikusoknak nem az alkotás mikéntjét kell megtalálniok, hanem magának e fejlődésnek lehetőségét védelmezniük.

Nemcsak az intézményekre, hanem az elvekre, a politikai irányokra nézve is áll tehát az, hogy ami szükséges, az még nem lehetséges s am] elméleti megoldás, az még nem gyakorlati.

Láthatjuk, hogy miként az intézmények különböző természetéről, úgy az imponderabiliákról szóló tételnek is, nemcsak a politikai igazságok megtalálása, hanem megvalósítása szempontjából is fontossága van s mindkettő mindkét esetben igen nagy nehézségeknek forrása. Külön is nehézségek. Mert még ha az intézmények alkotó elemei esetleg meg is volnának bizonyos esetben s a tárgyi tényezők lehetségesnek is mutatnák azt, ami szükséges: a subjectív tényezők még mindig lehetlenné tehetik.

Még ha lettek volna is Franciaországnak a forradalom idején arra alkalmas főrendéi, az ország érzülete lehetlenné tette volna érvényesülhetésüket.

A faji érzés, a vallási fanatizmus ép oly erővel állhatnak a czélszerűnek kijelentett irányokkal szemben. A gyakorlatban azonban azt kell látnunk, hogy a tömeg absolut (vélt) igazságokért lelkesedik s ezeknek viszonylagos értékére – és értéktelenségére – vonatkozó tanításaink nem találnak meghallgatást. Az erős érzelem pedig szükségkép absolut. Soha egy nemzetet, melyben a függetlenség szeretete erős, nem lehet ettől azzal eltéríteni, ha gazdasági vagy más érdekeivel ez érzését ellentétesnek is mutatjuk ki; és ha ez érzés nincs ttieg, csupán gazdasági vagy más czélszerűségi érdekekkel azt tétre nem hozhatjuk. Mert nem lehet viszonylagos okokkal absolut érzéseket lerontani, sem relativ okokból absolut érzéseket támasztani. Az imponderabiliák sajátos – sui generis – természetének ez szükségképeni következménye.

(Befejezése következik.)